

Alicja Matczuk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

ORCID 0000-0001-7225-3996

Udział młodzieży akademickiej w przedsięwzięciach bibliograficznych w okresie zaborów (druga połowa XIX i początek XX wieku)

W drugiej połowie XIX i na początku XX wieku na ziemiach polskich zaznaczył się wyraźny rozwój bibliografii specjalnej, zwłaszcza bibliografii dziedzin i zagadnień, co było następstwem rozwoju nauk i zainteresowań naukowych. Powstawały wtedy przede wszystkim bibliografie retrospektywne, choć można też zaobserwować, szczególnie pod koniec stulecia, pierwsze próby stworzenia bibliografii bieżącej. Mimo niesprzyjających warunków ukazało się wówczas wiele cennych, a wręcz rewelacyjnych opracowań bibliograficznych. Obok indywidualnych prac bibliograficznych pojawiły się także dzieła przygotowane w ramach podjętych przez młodzież akademicką prac zespołowych bądź opracowane przy udziale studentów.

Próby organizacji zespołowych prac bibliograficznych miały swój początek w latach 80. XIX wieku, a nasiliły się na przełomie stuleci. Sprzyjało temu zaktywizowanie się towarzystw naukowych i zintensyfikowanie działalności bibliograficznej przez Akademię Umiejętności. Ważną rolę w krzewieniu nowych tendencji w obszarze sporządzania bibliografii odegrała Czytelnia Akademicka – towarzystwo naukowe młodzieży akademickiej studiującej na Uniwersytecie Lwowskim i Uniwersytecie Jagiellońskim. Zostało ono utworzone w latach 60. XIX wieku i rozwinęło działalność – pod opieką wybitnych nauczycieli akademickich – w kółkach naukowych o profilach specjalistycznych, których ważnym obszarem zainteresowań była bibliografia. Również towarzystwa naukowe korzystały z pomocy studentów przy realizacji przedsięwzięć bibliograficznych. Powody, które skłaniały młodzież do pracy nad bibliografiami (nużącej przecież i mało efektywnej), były natury nie tylko naukowej, ale także patriotycznej i politycznej. Wszystkie przedsięwzięcia bibliograficzne, które dotyczyły problematyki państwa polskiego spotykały się z gorącym poparciem i aplauzem młodzieży akademickiej. Szczególnym zainteresowaniem cieszyły się bibliografie z zakresu nauk humanistycznych i społecznych, stanowiące ważne narzędzie w utrzymaniu kultury i świadomości narodowej¹.

¹ Zob. A. Matczuk, *Polskie bibliografie nauk humanistycznych i społecznych do roku 1989. Historia i metodyka*, Lublin 2014, s. 27–29.

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na charakterystyczne i ważne prace bibliograficzne, które były organizowane i prowadzone przez zespoły studenckie oraz opracowywane przy znaczącym udziale młodzieży akademickiej w okresie zaborów, a które do dzisiaj nie straciły na wartości lub odegrały ważną rolę w dziejach bibliografii. Niektóre z owych inicjatyw nie doszły do skutku z różnych powodów, ale są warte zasygnalizowania, gdyż stanowią świadectwo zaangażowania młodzieży akademickiej w proces „zagospodarowywania bibliograficznego” różnych dyscyplin naukowych. Uzasadniony wydaje się podział inicjatyw i wydawnictw bibliograficznych, w opracowaniu których uczestniczyła młodzież akademicka, pod względem terytorialnym. Należy rozpocząć od autonomicznej Galicji, gdzie było wiele takich przedsięwzięć.

Niewątpliwie Galicja – z ośrodkami kulturotwórczymi w Krakowie i we Lwowie – była w stanie zapewnić nauce dogodne (materialne i merytoryczne) warunki rozwoju. Polepszająca się w omawianym okresie sytuacja polityczna pozwoliła na powstanie instytucji, które zdynamizowały i ukierunkowały rozwój nauki i bibliografii. Ważną rolę dla tego rozwoju odgrywały biblioteki lwowskie, zwłaszcza Zakład Narodowy im. Ossolińskich, który był ściśle związany z Uniwersytetem Lwowskim, działali w nim bowiem i kierowali nim profesorowie akademicy, a naukowe środowisko bibliotekarskie tworzyli niejednokrotnie przyszli profesorowie Uniwersytetu. Również środowisko naukowe w Krakowie, skupione wokół Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Umiejętności, przejawiało wysoką kulturę bibliograficzną i żywo interesowało się bibliografią. Dowodzi tego niewątpliwie aktywność bibliograficzna Karola Estreichera, mającego oparcie we wszystkich tamtejszych instytucjach naukowych. Nie ulega wątpliwości, że tradycje i dorobek bibliograficzny lwowskiego i krakowskiego środowiska naukowego działały inspirująco na młodzież akademicką, która podejmowała prace bibliograficzne.

Prym pod względem zarówno ilości, jak i jakości przedsięwzięć bibliograficznych realizowanych z inicjatywy i przy współudziale młodzieży akademickiej wiódł Lwów wraz z Uniwersytetem Lwowskim. Życie umysłowe, kulturalne i społeczne studentów tego uniwersytetu w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku skupiało się przede wszystkim w Czytelni Akademickiej, działającej legalnie od 1867 roku². Jej założycielem i pierwszym przewodniczącym był Roman Pilat, późniejszy wybitny uczoney. Jego dzieło kontynuowali ludzie tej miary, co Aleksander Semkowicz czy Franciszek Krček³. Stowarzyszenie należało do organizacji tworzonych i kierowanych przez studentów przy współudziale nauczycieli akademickich, którzy byli jednocześnie ich członkami i opiekunami ze strony władz uniwersyteckich. Założeniem Czytelni było udzielanie studentom pomocy w pracy i nauce oraz kreowanie studenckiego życia naukowego i towarzyskiego. W tym celu tworzono biblioteki i czytelnie wspierające proces dydaktyczny, prowadzono działalność wydawniczą i księgarską, wydawano

2 J. Reizes-Dzieduszycki, *Działalność kulturalna i naukowa Czytelni Akademickiej we Lwowie w latach 1867–1877*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wieku). Paralele i różnice*, Katowice 2004, s. 305–315.

3 Tenże, *Początki działalności Czytelni Akademickiej we Lwowie 1867–1877*, „Roczniki Biblioteczne” 2001, R. 45, s. 199–214.

potrzebne podręczniki akademickie, organizowano życie naukowe i kulturalne poprzez urządzenie odczytów i pogadanek oraz wykładów publicznych⁴. Jak pisze Jerzy Reizes-Dzieduszycki: „Najistotniejszą jednak zasługą [akademickich towarzystw naukowych] było kształcenie obywatelskie i patriotyczne całych pokoleń inteligencji polskiej, która uczestniczyła w procesie odtwarzania niezawisłości państwowej oraz budowy nowoczesnego społeczeństwa”⁵. Formy uprawiania nauki stosowane z powodzeniem w Czytelni Akademickiej: odczyty publiczne wygłaszane przez nauczycieli akademickich, wieczorki naukowo-literackie, na których swoje prace przedstawiali studenci, a także pogadanki naukowe, z czasem nie były już w stanie zaspokoić oczekiwań środowiska naukowego. Widoczną zmianą w działalności Czytelni Akademickiej była postępująca instytucjonalizacja i specjalizacja, co znalazło wyraz w tworzeniu kół naukowych. W 1879 roku powstały Kółko Historyków, Kółko Prawników i Kółko Przyrodników, a w następnych latach Kółko Filologów, Kółko Matematyków i Kółko Literackie. Z czasem niektóre z nich usamodzielniały się i prowadziły działalność niezależną od Czytelni Akademickiej, np. Kółko Historyków. Jego członkami byli przede wszystkim studenci historii, polonistyki, prawa i geografii, tworzyli je głównie Polacy, ale także Rusini (Ukraińcy) i Żydzi. Do 1900 roku struktura narodowościowa w innych kołach naukowych wyglądała podobnie.

To właśnie Kółko Historyków uczyniło pierwszy krok w kierunku zespołowego opracowania bibliografii. Jego opiekunem był Ksawery Liske (1838–1891), profesor historii i twórca lwowskiej szkoły historycznej, a ponadto rektor Uniwersytetu Lwowskiego. Liskego zainspirowała myśl ułożenia bibliografii dotyczącej powstania listopadowego, przy współudziale członków Kółka. Wyszła ona od współzałożyciela i opiekuna Kółka, Aleksandra Hirschberga (1847–1907), wykładowcy historii Polski na Uniwersytecie Lwowskim i kustosa Ossolineum. Bibliografia miała stanowić część przygotowanego przez niego *Zbioru pamiątek do historii powstania polskiego w 1830–1831* na zlecenie Komitetu Obchodów 50. Rocznicy Powstania Listopadowego⁶. Hirschberg był przekonany o dużym znaczeniu naukowym i społeczno-kulturalnym takiej bibliografii. Dowodził, że przyczyną tego, iż „literatura nasza nie posiada historii powstania listopadowego w umiejętnym tego słowa znaczeniu”, jest brak dzieła bibliograficznego, które by dokładnie zestawiało opracowania i materiały źródłowe ogłoszone drukiem lub pozostające w rękopisach⁷. Przeświadczenie o doniosłym znaczeniu prac bibliograficznych w rozwoju badań naukowych, a zwłaszcza studiów historycznych, wyniósł on z Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, gdzie pracował jako kustosz. Warto nadmienić, że w owym czasie instytucja ta uchodziła za „szkołę bibliografów polskich”.

4 Tenże, *Książka i biblioteka w działalności polskich towarzystw naukowych młodzieży akademickiej we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Katowice 2005.

5 Tamże, s. 205.

6 Komitet Obchodów 50. Rocznicy Powstania Listopadowego zawiązał się we Lwowie w 1880 r. celem uroczystego obchodu półwiekowej tradycji powstania listopadowego.

7 A. Hirschberg, *Wstęp*, [w:] *Bibliografia powstania narodu polskiego z r. 1830–1831*, Lwów 1882, s. III.

Szansę na szybką realizację przedsięwzięcia upatrywał Hirschberg we wciągnięciu do pracy członków Kółka Historyków. Przystąpili oni do gromadzenia materiału, posiłkując się wydawnictwami bibliograficznymi (*Bibliografia polska XIX stulecia* Karola Estreichera, „Przewodnik Bibliograficzny” Władysława Wisłockiego, „Russkaja Bibliografija”) oraz przeglądając dzienniki, czasopisma i wydawnictwa zbiorowe. Jak pisze Hirschberg:

Szczególne zaś dowody niestrudzonej pracowitości złożyli: PP. Czarnik Bronisław, Heck Korneli, Lityński Michał, Marczewski Witold, Menda Władysław, Finkel Ludwik, Nacher Teodor i Żmudziński Franciszek – tak, iż niemal głównie przyczynili się do spełnienia myśli, wspólnie przez nas powziętej⁸.

Z wyjątkiem Hecka wszyscy wyżej wymienieni byli członkami Kółka Historycznego, ich działalność świadczyła o rozwoju koła oraz o dobrym zorganizowaniu pracy zespołowej⁹. Przebieg prac nad bibliografią pilnie śledził „Przewodnik Bibliograficzny” wydawany przez Wisłockiego, na bieżąco informował o postępach poczynionych na tym polu¹⁰.

Bibliografia ta obejmuje piśmiennictwo dotyczące całokształtu dziejów Królestwa Polskiego i innych ziem znajdujących się pod panowaniem rosyjskim od 1815 roku do upadku powstania listopadowego w roku 1831. Ma nieograniczony zasięg autorski, terytorialny i językowy, uwzględnia różne formy wydawnicze i piśmiennicze (druki samoistne zwarte, rozprawy z dzieł zbiorowych, artykuły z czasopism i dzienników, kalendarze, listy i pamiętniki), rejestruje prace drukowane i rękopiśmienne, stanowiące źródła i opracowania – te, które ukazały się w latach 1815–1881.

Bibliografia powstania narodu polskiego z r. 1830–1831, stanowiąca część *Zbioru pamiętników do historii powstania polskiego w 1830–1831*, miała ukazać się nakładem Komitetu Obchodów 50. Rocznicy Powstania Listopadowego. Mało brakowało, a nie wyszłaby drukiem. Po opublikowaniu pierwszego zeszytu *Zbioru* członkowie Komitetu nie wyrazili bowiem zgody, żeby wydawnictwo to było finansowane ze składek członkowskich¹¹. Tylko dzięki ofiarności Tomasza Rayskiego, byłego powstańca listopadowego i członka Komitetu, *Zbiór pamiętników* ujrzał światło dzienne w 1882 roku. Cały dochód ze sprzedaży wydawnictwa przeznaczono na wsparcie weteranów z 1831 roku. Należy dodać, że rok później Tadeusz Kraśnicki ułożył oddzielnie liczący 23 strony indeks osób i miejscowości do *Bibliografii*, którego wydanie także sfinansował Rayski.

8 Tamże, s. X.

9 Z. Zborucki, *Dzieje Akademickiego Koła Historyków 1878–1928*, [w:] *Prace historyczne. Wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929, s. 11.

10 *Kronika*, „Przewodnik Bibliograficzny”, 1 X 1881, s. 197; 1 XI 1882, s. 217; Zob. też 1 I 1884, s. 15.

11 [Anonim], *Zbiór pamiętników historii powstania polskiego z roku 1830–1831 i wydany przez Dr. A. Hirschberga*, „Nowa Reforma” 1883, nr 292, s. 2.

Bibliografia powstania narodu polskiego z r. 1830–1831 spotkała się z życzliwym przyjęciem. Anonimowy recenzent pisał na łamach „Nowej Reformy”:

Koroną całego zbioru jest bibliografia powstania, ułożona starannie przez Dra Hirschberga, a zawierająca wszystkie dzieła, rozprawy i rękopisy, odnoszące się pośrednio lub bezpośrednio do tej wiekopomnej walki. Jest to pierwszy w naszej literaturze objaw tego rodzaju pracy, posuwającej badania historyczne, społeczne i literackie naszej przedostatniej epoki o potężny krok naprzód. Zwracam uwagę czytelników na Index nazwisk i miejscowości do tej bibliografii ułożony starannie (na wzór Dra W. Wisłockiego), który dopiero teraz opuścił prasę¹².

„Przewodnik Bibliograficzny” natomiast donosił: „Praca o poważnym zakroju naukowym i nader cenna” [...] złożona przy tym z niezwykłą skrzętnością”. Jednak Wisłocki nie byłby sobą, gdyby przy okazji nie wytknął autorom, że w *Bibliografii* opuszczono „widocznie tylko przypadkowo T. Padurę¹³, który żywcem, duszą i ciałem do wypadków ówczesnych należy”¹⁴.

Bibliografia powstała w celu wspierania rozwoju badań naukowych nad dziejami powstania listopadowego. Jak pisze Artur Znajomski:

Można sądzić, że funkcję tę spełniła, bowiem u schyłku XIX stulecia nastąpiło znaczne ożywienie badań nad powstaniem, zaczęto ogłaszać materiały źródłowe, a z czasem zaczęły stopniowo powstawać kolejne syntezы powstania listopadowego. Po dzień dzisiejszy jest ona jedyną samoistnie wydaną i zarazem najobszerniejszą bibliografią powstania listopadowego, stanowiącą ciągle wartościowe źródło informacji dla badaczy dziejów Polski XIX w., a szczególnie dla historyków historiografii¹⁵.

Prawdopodobnie w kręgu oddziaływania Hirschberga zrodziła się również idea bibliografii polskiej historii¹⁶. Pierwsza myśl ułożenia takiej bibliografii, niezbędnej w badaniach historycznych, pojawiła się w roku 1878, w Kółku Historycznym. Pomyśłodawcą był L. Finkel, który zaproponował opracowanie *Bibliografii Historii Polski* (wówczas nadał jej nazwę *Historiografia Polska*)¹⁷.

12 Tamże, s. 3

13 Tomasz Padura (1801–1871) – polsko-ukraiński poeta, kompozytor i pieśniarz. Uczestniczył w powstaniu listopadowym, walczył w oddziale Wacława Rzewuskiego. Po upadku powstania dwa lata więziony przez władze carskie, po uwolnieniu osiadł we własnym majątku w Machnówce.

14 *Kronika*, „Przewodnik Bibliograficzny”, 1 XI 1882, s. 217.

15 A. Znajomski, *Pokłosie bibliograficzne uroczystości patriotycznych organizowanych na ziemiach polskich w okresie zaborów*, „Bibliotheca Nostra” 2018, nr 1, s. 16.

16 J. Korpała, *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969, s. 196.

17 A. Toczek, *Lwów – historycy w działalności towarzystw naukowych miasta (1867–1918)*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 5, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2007, s. 224.

Projekt opracowania bibliografii historii Polski przy współdziale członków Kółka Historycznego popierał gorąco K. Liske. Udzielił on pierwszych wskazówek oraz przyrzekł pomoc w wyszukaniu nakładcy, jeżeli bibliografia zostanie dobrze wykonana. Słowa zachęty, co ważniejsze – z obietnicą wydania dzieła przez Akademię Umiejętności – płynęły od Józefa Szujskiego, sekretarza generalnego tej instytucji¹⁸. Praca członków Koła polegała na zbieraniu opisów bibliograficznych, jednak w latach 1878–1884 działania praktyczne poszczególnych członków koła były żywiołowe i mało skoordynowane. Jak pisze Adam Nowak:

Rytm pracy cementował zapał, a efektywność zależała od skwapliwości i wrodzonej pracowitości poszczególnych studentów. Oprócz ochoty i zapału brakowało studentom wszystkiego: jasno sprecyzowanej chronologii wydawniczej i przedmiotowej bibliografii retrospektywnej, zasad opisu bibliograficznego. Ponadto sam przedmiot „historia” nie został jasno i ściśle sprecyzowany i każdy bibliografujący jego zakres pojmował według swego wyobrażenia¹⁹.

Początkowo prace nad bibliografią koordynował Liske, ale skutek szybko postępującej choroby jego wpływ stopniowo się zmniejszał. Zakład Narodowy im. Ossolińskich dostarczył studentom fiszki biblioteczne o znormalizowanym formacie. Rozpisywali oni *Bibliografię polską* Estreichera, a następnie materiał z czasopism historycznych polskich i zagranicznych. Wprawdzie już w pierwszym roku pracy grupie 11 studentów (był wśród nich m.in. Finkel) udało się sporządzić 3 tys. opisów bibliograficznych, ale z biegiem czasu zapał przygasł, materiały spływały coraz wolniej. Motorem przedsięwzięcia był Finkel, a gdy go zabrakło, sprawy zaczęły się komplikować. Zaniepokojony zagranicznym wyjazdem kolegi Bronisław Gorczak pytał w liście z lipca 1881 roku: „A co się stanie z Kółkiem, gdy Ty wyjedziesz? Żeby choć bibliografię dokończono, bo powątpiewam w dalsze jego bez Ciebie istnienie”²⁰.

Według Marioli Hoszowskiej „Wbrew temu, co się powszechnie sądzi, tj. że do szczególnie wytrwałych należał Henryk Sawczyński, listy kolegów do przebywającego w Berlinie Finkla wskazują na bardziej złożony obraz”²¹. Oto w listopadzie 1882 roku Teodor Nacher donosił:

Kółko jak na nasze nadzieje wcale świetnie się przedstawia. Przystąpiło 19, co razem z Tobą szanowny Doktorze – czyni 20. Ale cóż krzyż pański z próżniakami. Nie chcą kartek pisać, i wszelkimi dyplomatycznymi sztuczkami i groźbą interpelacji protokołowania sprawozdań bibliogr. itp., ledwo mogę coś wydusić. Balzera np. który ponoć jeszcze żadnej kartki nie napisał zgwałciłem do kolacjonowania. Teraz poluję jeszcze na [Aleksandra] Lisiewiczza i [Henryka] Sawczyńskiego, sławnych nierobów bibliograficznych²².

18 M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności. Z dziejów współpracy naukowej Lwowa i Krakowa na przełomie XIX i XX wieku*, Rzeszów 2011, s. 44.

19 Tamże.

20 Cyt. za tamże, s. 45.

21 Tamże.

22 Cyt. za tamże, s. 46.

Należy mieć jednak na uwadze, że Sawczyński łączył studia historyczne z prawniczymi, co siłą rzeczy ograniczało czas, jaki mógł on poświęcić opisom bibliograficznym. Kontynuował pracę przynajmniej przez pewien czas. Przebywającemu wiosną 1883 roku w Berlinie Finklowi donosił: „Kartek mało napisano: ja dokończyłem mego zadania i mam obecnie coś około 600 kart”²³.

W pierwszym okresie pracy nad bibliografią brakowało przede wszystkim jej naukowego koordynatora. Wprawdzie Liske wiązał duże nadzieje ze swym uczniem, Finklem, ale ten, pomimo pewnych predyspozycji bibliograficznych, bezpośrednio po ukończeniu studiów nie był gotowy do samodzielnego prowadzenia tak poważnego przedsięwzięcia.

W latach 1882–1884 Finkel, po otrzymaniu stypendium państwowego, przebywał za granicą. Według A. Nowaka staż odrabiany najpierw w Niemczech, a potem we Francji był główną przyczyną całkowitej, osobistej i naukowej, przemiany przyszłego bibliografa²⁴. Właśnie tam nie tylko poznał on wybitnych historyków owego czasu, ale też zaznajomił się z wartością oraz sposobami tworzenia i wykorzystywania wielkich warsztatów historycznych. Warto też nadmienić, że podczas pobytu Finkla w Berlinie ukazało się piąte już wydanie *Quellenkunde der Deutschen Geschichte* pod redakcją Georga Waitza, dzieła inspirującego cały historyczny świat naukowy.

Po powrocie z zagranicy Finkel zaczął ponownie zajmować się bibliografią historii polskiej. Przejrzał kartotekę bibliograficzną przechowywaną przez Sawczyńskiego, zebrane przez zespół materiały uzupełnił i uporządkował. Rzecz, jak się okazało, została przygotowana chaotycznie, wybiórczo i wymagała gruntownej korekty oraz uzupełnień. Tak o tym pisze Finkel:

Rozpatrzywszy się dokładniej w nagromadzonym materiale i poddawszy go pierwszej próbie systematycznego układu spostrzegłem, że jest on bardzo niejednolicie zebrany, że współpracownicy nie postępowali według zasad ściśle określonych. Nie ułożono z góry programu bibliografii, nie określono granic jej, więc kiedy jedni wypisywali wszystko, co z historią stało w jakimkolwiek związku, inni ograniczali się do historii politycznej i artykułów większych [...]. Nie sporządzono spisu wyzyskanych czasopism, nie podano czy wszystkie roczniki i tomy były do dyspozycji wypisujących kartki bibliograficzne²⁵.

Gdy Finkel uzyskał docenturę na Uniwersytecie Lwowskim (1886), praca nad bibliografią przyspieszyła. Zdołał on do niej zachęcić swoich młodych uczniów²⁶, jednocześnie został jedynym i niekwestionowanym kierownikiem tego przedsięwzięcia. Po niezliczonych konsultacjach w środowisku historyków zbudował schemat bibliografii, który przedstawił w 1888 roku na posiedzeniu Komisji Historycznej Akademii Umiejętności. Projekt spotkał się z ogólną aprobatą, po drobnych korektach został przyjęty. Finklowi przyznano również skromną subwencję na realizację

23 Cyt. Za tamże.

24 A. Nowak, *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło. Zarys monografii*, Warszawa 2007, s. 79–80.

25 L. Finkel, *Wstęp*, [w:] *Bibliografia historii polskiej*, s. XIV.

26 *Kronika*, „Przewodnik Bibliograficzny” 1 VII 1906, s. 156.

dzieła, która pozwoliła mu zatrudnić do pracy nad dalszym gromadzeniem materiału bibliograficznego 20 uczniów. Każdy otrzymywał jednego centa od dwóch przygotowanych – według instrukcji – kart. W ten sposób w ciągu pół roku Finklowi przybyło 40 tys. nowych opisów bibliograficznych²⁷. Część członków Kółka Historycznego nadal bezinteresownie wspierała prace przygotowawcze, przeglądając czasopisma (m.in. Fryderyk Papée, Józef Korzeniowski)²⁸; w późniejszych pracach redakcyjnych także uczestniczyli członkowie Kółka, czego dowodem są wspomnienia Zygmunta Zboruckiego:

Liczba członków wzrasta z roku na rok, członkowie pracują nad indeksem do *Bibliografii Historii Polskiej* prof. Finkla, przy czym zrzekają się wyznaczonej za to nagrody przez Akademię Umiejętności w Krakowie na rzecz kółka, przyczyniając się w ten sposób do podnoszenia jego dochodów²⁹.

Finkel wciągnął do pracy nad bibliografią również swoich seminarzystów, np. Majera Bałabana. Uwzględniając jego gruntowne przygotowanie w zakresie judaistyki, zaproponował mu w 1902 roku uczestnictwo w opracowaniu *Bibliografii historii polskiej*, polegające na zebraniu piśmiennictwa dotyczącego historii Żydów w Polsce³⁰. Wyniki swoich skrzętnych poszukiwań, opracowane pod nadzorem Finkla, Bałaban opublikował, będąc jeszcze studentem, w 1903 roku w „Kwartalniku Historycznym”³¹.

Dzięki Finklowi oraz młodzieży akademickiej nauka polska – a zwłaszcza dyscypliny historyczne – otrzymała dzieło, jakiego nie miały wówczas inne literatury europejskie. Pracy nad tą bibliografią uczony poświęcił 30 lat.

Bibliografia historii polskiej składa się z dwóch części: bibliografii źródeł i bibliografii opracowań. Obejmuje prace dotyczące historii Polski od czasów najdawniejszych do 1815 roku, a wydane drukiem przed rokiem, w którym opublikowana została dana część bibliografii. Część pierwsza ukazała w 1891 roku, część druga (w zeszytach 1–4) w latach 1895–1904. Następnie ukazały się jeszcze dwa dodatki: pierwszy, wydany w 1906 roku, podaje uzupełnienia do końca roku 1900; drugi, ogłoszony w 1914 roku, za lata 1901–1910.

Bibliografia Finkla jest najważniejszym dziełem w dziedzinie bibliografii specjalnej, jakie powstało pod koniec XIX – na początku XX wieku, i odegrała znaczącą rolę jako instrument pomocniczy w rozwoju polskiej historiografii. Nie mogłaby ujrzeć światła dziennego bez wieloletniego wysiłku licznych członków Koła. Na karcie tytułowej (1906) znalazł się zapis: „Wspólnie z doktorem Henrykiem Sawczyńskim i członkami Kółka Historycznego Uczniów Uniwersytetu Lwowskiego, zebrał i ułożył

27 M. Hoszowska, dz. cyt., s. 49.

28 Tamże.

29 Z. Zborucki, dz. cyt., s. 10.

30 M. Bałaban, *Praca mojego życia*, [w:] *Księga jubileuszowa dla uczczenia sześćdziesięciolecia Profesora Majera Bałabana*, cz. 1: *Akademia*, Warszawa 1938, s. 55.

31 Tenże, *Przegląd literatury historii Żydów w Polsce 1899–1903*, „Kwartalnik Historyczny” 1903, R. 17, s. 475–486.

dr Ludwik Finkel". O fundamentalnym znaczeniu *Bibliografii* dla studiów historycznych świadczy to, że została ona wznowiona w wydaniu fototypicznym w roku 1955.

Trzeba również wspomnieć, iż niezależnie od tego, że pracował nad *Bibliografią*, w latach 1891–1897 Finkel – najpierw sam, a następnie przy współudziale swoich uczniów, głównie członków seminarium – prowadził dział bibliograficzny zatytułowany „Przegląd literatury historii powszechnej”, publikowany na łamach „Kwartalnika Historycznego”³². Przy okazji warto też nadmienić, że bibliograf w sposób nowatorski podchodził do kwestii uczestnictwa kobiet w życiu naukowym i społecznym³³, w tym w praktycznej działalności bibliograficznej. To on wciągnął Helenę Polackównę (1881–1941), swoją doktorantkę, do opracowania (wspólnie z Teofilem Modelskim) *Bibliografii historii polskiej* za rok 1915. Była ona pierwszą kobietą na ziemiach polskich aktywnie uczestniczącą w realizacji przedsięwzięcia bibliograficznego. Od tego czasu udział kobiet – studentek w różnych pracach bibliograficznych, powoli, ale konsekwentnie się powiększał.

Ambitny projekt opracowania retrospektywnej bibliografii polsko-ruskiej z zakresu filologii klasycznej podjęło Kółko Filologiczne, skupiające studentów filologii klasycznej. Początki starań o jego założenie sięgają roku 1878, lecz formalnie zostało ono utworzone rok później. Najbardziej przyczynił się do tego Ludwik Ćwikliński (1853–1942), od roku 1876 profesor uniwersytetu we Lwowie. Gdy powoływano go na katedrę, był niewiele starszy od studentów, liczył bowiem zaledwie 23 lata. „Do założycieli towarzystwa należeli słuchacze uniwersytetu: [Julian] Dolnicki³⁴, [Tomasz] Gorlicki [właśc. Garlicki]³⁵ i [Stanisław Jan] Schneider”³⁶, wymienieni w pierwszym sprawozdaniu z działalności koła, natomiast pierwszym przewodniczącym został Józef Nogay, a sekretarzem Hipolit Neuwirth³⁷. W 1885 roku, po kilku latach działalności Koła pod protektoratem Ćwiklińskiego, podjęto decyzję o zespołowym opracowaniu retrospektywnej bibliografii polsko-ruskiej z zakresu filologii klasycznej. Planowano ją ukończyć i wydać drukiem w 1888 roku. Bibliografia miała objąć najdrobniejsze nawet publikacje z zakresu filologii klasycznej, które pojawiały się od lat najdawniejszych aż do najnowszych czasów w granicach dawnej Polski, a „także prace zalegające dotąd w zbiorach rękopiśmiennych bibliotek naukowych, o ile oczywiście trudności

32 A. Toczek, dz. cyt., s. 214.

33 J. Suchmiel, *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000, s. 100–101.

34 Najwyraźniej chodzi o Juliana Dolnickiego (1854–1919), ucznia Zygmunta Węclewskiego, pierwszego polskiego profesora katedry filologii klasycznej Uniwersytetu Lwowskiego, dyrektora gimnazjum w Stryju, współautora słownika łacińsko-polskiego do użytku szkół średnich.

35 Wysoce prawdopodobne wydaje się, że chodzi o Tomasza Garlickiego (zm. 1920), który był prawdopodobnie uczniem Ćwiklińskiego, bo napisał artykuł do poświęconej mu książki pamiątkowej. Był nauczycielem łaciny w gimnazjum w Brzeżanach, a następnie dyrektorem gimnazjum w Złoczowie; długoletni członek Polskiego Towarzystwa Filologicznego.

36 Zapewne chodzi tu o Stanisława Jana Schneidera (1858–1917), filologa klasycznego, który studiował pod kierunkiem Ćwiklińskiego

37 J. Reizes-Dzieduszycki, *Książka i biblioteka w działalności...*, s. 67.

zewnątrzne na dokładność w tym względzie pozwolą³⁸. Kółko liczyło wówczas 30 członków, zarówno Polaków, jak i Rusinów (Ukraińców). Praca została rozdzielona pomiędzy studentów i w pierwszym rzędzie polegała na rozpisywaniu *Bibliografii polskiej XIX w.* Estreichera³⁹.

Informację o podjętej przez Kółko pracy na bibliografią jako pierwsze podało, w styczniu 1886 roku, stołeczne „Muzeum”⁴⁰. Redakcja pisała:

Ta praca ma przygotować za pomocą najdokładniejszego wykazu wydań, przekładów i rozpraw bogaty materiał do historii filologii w Polsce i na Rusi, a przez to przyczynić się do rozjaśnienia dziejów cywilizacji w tej części Europy. Takie wydawnictwo będzie miało doniosłe znaczenie także ze względu na słownictwo, wydanie polskich przekładów niesłusznie zapomnianych lub niedrukowanych itp.⁴¹

Niezwykle szybko na tę notkę zareagował „Przewodnik Bibliograficzny”, który już w numerze lutowym zamieścił informację o podjętym przez studentów przedsięwzięciu⁴². W następnej notatce, z sierpnia, dobitnie podkreślono to, że uczestniczyli w nim zarówno Polacy, jak i Ukraińcy:

Piękna to będzie niewymownie i dla poważnych sfer naukowych nader pożądana zdobycz na niwie bibliografii polskiej, tym miłsza, że w duchu rzeczywistych podjęta potrzeb nowym równocześnie będzie objawem koniecznego uwzględnienia wzniosłych owych dążeń pojedynczych, którym na ostatnim sejmie w znanym wniosku o „utrakwizmie szkolnym” Czcigodny poseł dr Małecki tak godną i sprawiedliwą wskazał drogę⁴³.

Do prac nad bibliografią zabrano się z zapałem, z czasem jednak uległy one spowolnieniu, aż w końcu zostały zawieszono w roku 1889⁴⁴. Można sądzić, że jedną z przyczyn był brak naukowego koordynatora. Ćwikliński był znakomitym znawcą filologii klasycznej i organizatorem, nie miał jednak doświadczenia bibliograficznego i nie był przygotowany do przeprowadzenia tak poważnego i odpowiedzialnego przedsięwzięcia. Ponadto mocno zaangażował się w sprawę powołania Towarzystwa Filologicznego i utworzenia jego organu „Eos”, przez co nie mógł koordynować prac nad bibliografią i śledzić na bieżąco jej postępów.

W roku akademickim 1889/1890 do czynnych członków Kółka Filologicznego należał student pierwszego roku Wiktor Hahn (1871–1959), późniejszy wybitny

38 *Kronika*, „Przewodnik Bibliograficzny”, 1 VIII 1886, s. 160.

39 W. Hahn, *W sprawie wydania bibliografii filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce do roku 1890*, [w:] *Acta Congressus Philologorum Terrarum Slavicarum Posnanie habiti diebus 3–6 VI 1929*, red. R. Gansiniec, Leopoli 1930, s. 277.

40 Można się domyślać, że została ona zamieszczona za sprawą Ćwiklińskiego, który był członkiem komitetu redakcyjnego czasopisma.

41 *Kółko filologiczne młodzieży akademickiej we Lwowie*, „Muzeum” 1886, z. 2, s. 48.

42 *Kronika*, „Przewodnik Bibliograficzny”, 1 II 1886, s. 31.

43 *Kronika*, „Przewodnik Bibliograficzny”, 1 VIII 1886, s. 160.

44 W. Hahn, *W sprawie...*, s. 277.

bibliograf i filolog klasyczny⁴⁵. Nie dane mu było jednak uczestniczyć w pracach nad bibliografią, gdyż wówczas całkowicie już one zamarły. Rozpisane przez studentów kartki bibliograficzne dostały się w jego ręce po latach, za pośrednictwem Krčeka⁴⁶. Wtedy stwierdził: „Ale pożytku z tej pracy nie będzie. Z biegiem lat tak je poprzewracano, że przedstawiają dziś zbiór zupełnie nieuporządkowany, w którym trudno jest wyznać się”⁴⁷.

Hahn już w czasie studiów przejawiał duże zainteresowanie problematyką bibliograficzną i miał wybitne predyspozycje do takiej aktywności, co nie uszło uwadze Ćwiklińskiego. Kiedy Hahn był na ostatnim roku studiów (1893), powierzył mu opracowywanie bieżącej bibliografii filologii klasycznej w nowo założonym czasopiśmie „Eos”, organie Towarzystwa Filologicznego⁴⁸. Czas pokazał, że Ćwiklińskiego nie zawiodła intuicja: bibliografia i filologia klasyczna to dziedziny, w których Hahn miał największe osiągnięcia, dwie jego życiowe pasje, które stały się także wyznacznikami jego roli w dziejach kultury i nauki polskiej. Wyjątkowe miejsce w jego działalności bibliograficznej zajmowała bibliografia filologii klasycznej. Dzięki nieustającym wysiłkom Hahna ustabilizowała się bieżąca rejestracja z tej dziedziny (w jego opracowaniu). Kilkakrotnie podejmował on również starania o stworzenie pełnej polskiej retrospektywnej bibliografii filologii klasycznej, o jakiej marzył Ćwikliński, lecz jakaś fatalna siła za każdym razem niweczyła jego plany⁴⁹. Jedną z takich prób podjęto w 1910 roku, na jego wniosek – wówczas już pracownika Uniwersytetu Lwowskiego – Towarzystwo Filologiczne⁵⁰. Po przedyskutowaniu projektu bibliografii Towarzystwo zdecydowało, że zostanie ona opracowana zespołowo. Zbieraniem kartek bibliograficznych mieli się zająć studenci filologii klasycznej na Uniwersytecie Lwowskim, a przede wszystkim ci należący do Kółka Filologicznego. Redakcję całości powierzono Hahnowi. Wskutek braku chętnych do tej pracy przedsięwzięcie zakończyło się jednak fiaskiem.

Ze wsparcia studentów należących do Czytelni Akademickiej przy opracowywaniu bibliografii literackich często korzystało Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Gorącym orędownikiem partycypowania młodzieży akademickiej w przedsięwzięciach bibliograficznych był Pilat, prezes Towarzystwa, a zarazem – jak już wcześniej wspomniano – założyciel i pierwszy przewodniczący Czytelni Akademickiej. W 1887 roku Towarzystwo zapoczątkowało prace nad pełną bibliografią Mickiewiczowską⁵¹. W tym celu powołano komisję bibliograficzną pod przewodnictwem Pilata, wokół niej zaś skupiło się grono studentów, które podjęło konkretne działania. Zwrócono się również z propozycją współpracy do środowisk naukowych z Warszawy i Krakowa,

45 Zob. M. Ambros, *Wiktor Hahn*, „Przegląd Biblioteczny” 1960, R. 28, z. 2, s. 149–159.

46 Tamże.

47 W. Hahn, *W sprawie...*, s. 217.

48 Tenże, *Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce za lata 1891–1893*, „Eos” 1894, R. 1; autor kontynuował zestawienia za lata 1894–1910 (1896–1913); zob. *Kronika*, „Przewodnik Bibliograficzny”, 1 II 1885, s. 33.

49 A. Matczuk, *Polskie bibliografie...*, s. 45–46.

50 W. Hahn, *W sprawie...*, s. 217.

51 S. Fita, *Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza 1886–1986*, Wrocław 1990, s. 20.

w którym nawet miało powstać kółko studentów zajmujące się bibliografią⁵². W ciągu dwóch lat zespół zgromadził 2 tys. opisów. Pilat w liście do Piotra Chmielowskiego z 13 maja 1889 roku pisał: „Roboty nad bibliografią Mickiewiczowską wloką się powoli, głównie z powodu kółka krakowskiego, które dotąd nic nie zrobiło. My tu we Lwowie ukończyliśmy już poważną część naszych robót⁵³”.

Całość prac, nie najlepiej skoordynowanych, trwała wiele lat i nie przyniosła spodziewanych rezultatów. Była to pierwsza próba zorganizowania zespołowej pracy bibliograficznej w dziedzinie nauki o literaturze.

Równocześnie, z inicjatywy Pilata, studenci przystąpili do opracowywania *Przeglądu artykułów historycznych i literackich umieszczonych w czasopismach codziennych i tygodniowych*, który był ogłaszany w „Kwartalniku Historycznym”⁵⁴. Autorami *Przeglądu* byli: w latach 1890–1891 Bronisław Gubrynowicz oraz Franciszek Krčęk – wybitny znawca czasopiśmiennictwa polskiego – a w 1892 roku Wilhelm Rolny oraz Konstanty Wojciechowski. Bibliografia ta, pod zmienionym tytułem: *Przegląd czasopism*, ukazywała się do 1901 roku⁵⁵.

W 1898 roku Pilat ściągnął do pracy nad bieżącą bibliografią o Mickiewiczu swoich słuchaczy uniwersyteckich. Pod kierunkiem Krčeka przejrzeni oni około 200 czasopism, praca ta nie przyniosła jednak spodziewanych wyników, bo – jak oceniał przyczyny tego stanu rzeczy Wilhelm Bruchnalski – „młodzież akademicka bądź zmienia swoje upodobania, bądź przechodzi do zawodów innych”⁵⁶. Ale, jak wspomina dalej Bruchnalski:

Obudzony ruch na tym polu dał początek nie tylko bibliografii Mickiewiczowskiej, ale w ogóle bibliografii literatury polskiej, tak krytyczno-historycznej jak beletrystycznej, znajdując pomieszczenie swoich wyników w osobnym dodatku do kilku roczników „Pamiętnika Literackiego” pt. *Bibliografia literacka czasopism polskich*⁵⁷.

Do pracy nad *Bibliografią literacką czasopism polskich* włączeni zostali również studenci Wydziału Filologicznego, uczniowie Pilata: Edward Dubanowicz oraz Stanisław Leopold Kossakowski. Zestawienie za rok 1901 (1902) przygotowali wspólnie, autorem spisu za rok 1902 (1903) był już natomiast sam Kossakowski. Bibliografia ta została oceniona przez środowisko naukowe jako opracowanie pomocnicze bardzo pożądane i użyteczne dla badań historycznoliterackich, a wykonane z dużą sumiennością

52 Warto nadmienić, że Adam Mickiewicz stał się dla młodzieży akademickiej patronem, wodzem i nauczycielem, wcieleniem najszlachetniejszych dążeń narodu będącego w niewoli. Ośrodkiem kultu Mickiewicza stała się Czytelnia Akademicka we Lwowie i Krakowie. S. Fita, dz. cyt., s. 11.

53 Cyt. za tamże, s. 20.

54 J. Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce*, Wrocław 1979, s. 66.

55 W 1902 r. miejsce *Przeglądu* zajęła *Bibliografia historii polskiej* opracowywana przez Eugeniusza Barwińskiego.

56 W. Bruchnalski, *Towarzystwo literackie im. Adama Mickiewicza we Lwowie*, „Pamiętnik Literacki” 1937, z. 4, s. 682.

57 Tamże.

i posiadające znaczną wartość informacyjną⁵⁸. Wnikliwej analizie poddali oba spisy wybitni specjaliści: Krček i Hahn. Brak dostatecznych funduszy nie pozwolił wówczas na opublikowanie w całości materiałów zebranych do trzeciego rocznika *Bibliografii* (za rok 1903), opracowanych przez studentów Uniwersytetu Lwowskiego: Tadeusza Bałabana i Jerzego Kollera, stypendysty Zakładu Narodowego im. Ossolińskich⁵⁹.

W miejsce *Bibliografii literackiej czasopism polskich* Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza postanowiło ogłaszać dodatek do „Pamiętnika Literackiego”: *Bibliografię historii literatury i krytyki literackiej polskiej*. Bibliografię za rok 1904 (1906) opracował Stanisław Wasylewski, za rok 1905 (1907) Stefan Vrtel-Wierczyński, za rok 1906 (1909) Stanisław Łempicki, za rok 1907 (1911) Krzysztof A. Krzysztofowicz oraz Edwin Rosenfeld (E. Jędrykiewicz). Nad bibliografią za lata 1908–1909 pracował Radomir Vrtel. Przedwczesna śmierć nie pozwoliła mu dokończyć pracy; wydał ją po uzupełnieniu jego brat Stefan Vrtel-Wierczyński dopiero w 1933 roku.

Wszyscy autorzy kolejnych roczników byli w tym czasie studentami, i to zwykle pierwszego lub drugiego roku Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Lwowskiego⁶⁰ – nie mieli żadnego doświadczenia bibliograficznego. Vrtel-Wierczyński, późniejszy wybitny bibliograf i historyk literatury, który do końca życia pozostał wierny bibliografii, a zwłaszcza bibliografii literackiej, tak wspomina swoją studencką pracę:

Propozycja była ponętna, bo dawała możliwość samodzielnej pracy, perspektywę autorstwa i druku, a także widoki na honorarium. Przygotowania metodologiczne nie mieliśmy żadnego. Kilka ogólnych i praktycznych wskazówek udzielił Wasylewski, przebraliśmy jakieś jego czasopismo – i to była cała dydaktyka bibliograficzna; instrukcji pisanej nie było: zastąpiła praktyka. Metodę trzeba było opracować samemu, wzorując się na rocznikach poprzednich, pytając starszych i doświadczeńszych⁶¹.

Autorzy *Bibliografii historii literatury i krytyki literackiej polskiej* byli w o tyle korzystnej sytuacji, że jako stypendyści Zakładu Narodowego im. Ossolińskich mogli skorzystać z rad i wskazówek doświadczonych bibliografów, których w murach Ossolineum nie brakowało i którzy wprowadzali nowicjuszy w skomplikowane arkania poszukiwań bibliograficznych⁶².

Z pomocy swoich słuchaczy korzystał również Kazimierz Twardowski – profesor Uniwersytetu Lwowskiego i zarazem prezes Polskiego Towarzystwa Filozoficznego – w przygotowaniu bieżącej bibliografii filozoficznej, rejestrującej prace zarówno polskie, jak i zagraniczne⁶³. Była ona drukowana na łamach „Przeglądu Filozoficznego”

58 J. Czachowska, dz. cyt., s. 71.

59 Tamże, s. 74

60 Tamże.

61 S. Vrtel-Wierczyński, *Ze wspomnień ossolińskich*, [w:] *Zakład imienia Ossolińskich 1827–1936. W dziesięciolecie istnienia oddziału*, Wrocław 1956, s. 164–165.

62 O pracy stypendystów w Ossolineum pisze S. Łempicki (*Wspomnienia ossolińskie*, Wrocław 1948).

63 Dowiadujemy się o tym z listu Twardowskiego do Władysława Weryhy, redaktora „Przeglądu Filozoficznego”, z 4 lutego 1908 r. [w:] *Korespondencja Władysława Weryhy*

w latach 1897–1909. Jest zatem wielce prawdopodobne, że studenci Twardowskiego także brali udział w opracowaniu *Zapisków bibliograficznych*, ogłaszanych w założonym przez niego w 1911 roku „Ruchu Filozoficznym”.

Tak jak we Lwowie, również w Krakowie – gdy Uniwersytet Jagielloński przeżywał rozwój w dobie autonomii galicyjskiej – najaktywniejsi studenci skupiali się w Czytelni Akademickiej, która została zatwierdzona przez Namiestnictwo w 1866 roku. Począwszy od lat 70. XIX wieku, działalność Czytelni zaczęła ogniskować się w różnych kołach zainteresowań, takich jak filozoficzne, historyczne, prawnicze. Nie ulega wątpliwości, że ożywienie bibliograficzne wywołane publikacją retrospektywnej *Bibliografii polskiej* Estreichera, bieżącej bibliografii ogólnej czyli „Przewodnika Bibliograficznego” Wisłockiego oraz działaniami Akademii Umiejętności na tym polu, przyczyniło się do wzrostu zainteresowań bibliografią wśród młodzieży akademickiej i działało stymulująco na podejmowane przez nią inicjatywy.

Szczególną aktywność bibliograficzną przejawiało Koło Geografów, które funkcjonowało początkowo w strukturach Czytelni Akademickiej. Wznowione w 1877 roku wykłady geograficzne profesora Franciszka Czernego-Schwarzenberga nie tylko spowodowały wzrost zainteresowania geografiami wśród studentów, lecz także decydująco wpłynęły na usamodzielnienie się Koła (1881)⁶⁴. W uzasadnieniu jego powołania podano, że młodzież Uniwersytetu Jagiellońskiego, przy którym istnieje jedyna polska Katedra Geografii, „nie chce zostawać w tyle za młodzieżą innych narodowości. [...] Brak rządowego seminarium postanowiono na razie zastąpić Kółkiem Geograficznym”⁶⁵. W jego skład wchodził historycy, przyrodnicy i prawnicy. Taka struktura wynikała z braku samodzielnego kierunku studiów – geografii. Największe zasługi w organizacji Koła miał Jan Leniek, wybitny historyk i pedagog, który później częściowo pozostał wierny zainteresowaniom geograficznym, stał się jednym z prekursorów regionalnych badań historycznych. Przewodniczącym Koła został Antoni Lenczowski.

Na jednym z zebrań w 1883 roku Feliks Koneczny – student historii, uczęszczający również na wykłady z geografii, a później znany historyk i historiozof – zaproponował zestawienie retrospektywnej bibliografii ziemioznawstwa polskiego⁶⁶. Obecny na zebraniu Czerny-Schwarzenberg gorąco poparł tę inicjatywę i zobowiązał się zasięgnąć opinii dra Wisłockiego, wybitnego bibliografa, kustosa Biblioteki Jagiellońskiej. Pomysł przygotowania bibliografii geografii polskiej zbiorowymi siłami bardzo spodobał się Wisłockiemu, obiecał on pomóc w realizacji przedsięwzięcia. Opracowaniem dzieła mieli kierować studenci: Władysław Chwalibóg, Feliks Koneczny i Leon Węgliński. Członkowie koła przystąpili do zbierania materiałów: bibliografia geografii polskiej miała sięgać momentu wynalezienia druku; w miarę możliwości

z Kazimierzem Twardowskim. Listy przeczytali, przepisali, opracowali oraz wstępem poprzedzili R. Kuliniak, D. Leszczyna, M. Pandura, Ł. Ratajczak, Kęty 2017, s. 502.

64 E. Niedziałkowska, *Początki działalności Koła Geografów na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1881–1890*, [w:] *Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881–1981*, Kraków 1981, s. 15.

65 Cyt. za tamże, s. 15–16.

66 Tamże, s. 19.

uwzględniano także szkolnictwo geograficzne⁶⁷. Nadzór na całością prac sprawował Wisłocki. Nie omieszkał on zamieścić w „Przewodniku Bibliograficznym” krótkiej notatki na temat tego przedsięwzięcia. Czytamy w niej:

Bibliografię geograficzną polską – jak się z niemałą przyjemnością dowiadujemy – układa istniejące od r. 1881 przy Czytelni akademickiej w Krakowie pod okiem prof. Fr. Czernego kółko geograficzne, złożone obecnie z 11 słuchaczy Uniwersytetu Jag. [iellońskiego], prezesem i sekretarzem są pp. Stefczyk i Koneczny. Szczęść Boże podjętej dla dobra nauki i jej postępu żmudnej pracy bibliograficznej!⁶⁸.

Zamierzenie to nie zostało jednak nigdy zrealizowane, ponieważ w lutym 1884 roku Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego zawiesił działalność Czytelni Akademickiej, a tym samym została zawieszona działalność Koła Geografów⁶⁹. Wznowiło ono działalność w 1887 roku pod zmienioną nazwą „Koło Geografów Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego” i funkcjonowało poza strukturami Czytelni Akademickiej; jego kuratorem został Czerny-Schwarzenberg. Choć prowadziło ożywioną działalność szczególnie w zakresie ziemioznawstwa Polski do prac nad bibliografią nie powrócono. Koło zostało rozwiązane w 1890 roku.

Dwadzieścia pięć lat później, „nic nie wiedząc o istnieniu związku z lat 1881–1890”, utworzono nowe Koło Geografów, o bardziej sprecyzowanych celach⁷⁰. W grudniu 1915 roku z inicjatywy Ludomira Sawickiego zwołano zebranie 20 studentów Wydziału Filologicznego i słuchaczy wykładów geograficznych. Powołano na nim do życia samodzielne koło geograficzne. Pierwsze zebranie naukowe koła odbyło się w styczniu 1916 roku, postanowiono na nim, że należy rozpocząć prace nad zbieraniem materiałów do słownika terminologiczno-geograficznego, który miał się przyczynić do ujednoczenia słownictwa geograficznego. Przystąpiono wtedy również do „gromadzenia bibliografii ziem polskich”⁷¹. Zdecydowanie przydała się ona później studentom, którzy wykorzystywali ją m.in. w samodzielnych pracach z zakresu osadnictwa i morfologii okolic Krakowa. Prace nad bibliografią kontynuowano w następujących latach.

Absolutnym ewenementem było wówczas (i byłoby nim nawet dzisiaj) przygotowanie przez studenta, samodzielnie i z własnej woli, retrospektywnej bibliografii dziedzinowej. Mowa o Franciszku Gawełku i jego *Bibliografii ludoznawstwa polskiego*. Było to ukoronowanie jego pasji zbierackiej, sięgającej lat szkolnych. Duży wpływ na rozwój jego zamiłowania do gromadzenia materiałów etnograficznych wywarło I Gimnazjum Rządowe w Tarnowie, znane z bogatych tradycji etnograficznych. Przez

67 S. Niemcówna, *Sprawozdanie naukowe Koła Geografów Słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1920, s. 13.

68 *Kronika*, „Przewodnik Bibliograficzny”, 1 I 1884, s. 15.

69 E. Niedziałkowska, dz. cyt., s. 20.

70 A. Wójcik, W. Ziaja, *Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1915–1917*, [w:] *Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881–1981*, Kraków 1981, s. 25.

71 Tamże, s. 28.

kilka lat dyrektorem tego gimnazjum był Roman Zawiliński, etnograf, który przykładał dużą wagę do pielęgnowania idei ludowości wśród nauczycieli i uczniów⁷². W trakcie nauki gimnazjalnej Gawełek zgromadził bogaty zbiór opisów związanych z kulturą ludową. Docenił go Władysław Semkowicz, z czasem sławny profesor historii na Uniwersytecie Jagiellońskim – wykorzystał te materiały w swoich badaniach naukowych⁷³.

W latach 1908–1912 Gawełek studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim archeologię prehistoryczną u Juliana Talko-Hryniewiczza i etnoarcheologię u Włodzimierza J. Demetrykiewicza na Wydziale Filozoficznym. W trakcie studiów kontynuował, w szerszym zakresie, zbieranie materiałów ludoznawczych. Już jako student pierwszego roku zamieszczał przyczynki etnograficzne w prasie i czasopismach naukowych, m.in. w „Materiałach Antropologiczno-Archeologicznych i Etnograficznych”. Aktywnie uczestniczył także w organizowaniu Muzeum Etnograficznego w Krakowie oraz jego popularyzacji. W trakcie nauki zrodziła się w nim myśl opracowania retrospektywnej bibliografii ludoznawstwa polskiego. Asumpt do jej przygotowania dały wcześniejsze zabiegi Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, z którą Gawełek współpracował – od lat upominała się ona o powstanie tego typu pracy⁷⁴. W 1908 roku przystąpił on do gromadzenia materiałów. Autor bardzo solidnie podchodził do sprawy sporządzenia bibliografii ludoznawstwa polskiego. W tomie 16 (z 1910 roku) lwowskiego „Ludu” zamieścił następujące ogłoszenie:

W sprawie bibliografii etnografii polskiej. Już od dawna dawała się odczuwać potrzeba bibliografii etnografii polskiej, gdyż bez bibliografii trudno jest jakkolwiek począć pracę, tym więcej na polu etnografii polskiej. Chcąc temu brakowi zapobiec, podjąłem się sporządzenia bibliografii etnograficznej polskiej, obejmującej czas od r. 1800–1910 włącznie. W tym celu przejrzałem wszystkie czasopisma i dzienniki polskie ze wspomnianych lat tak, że praca zbliża się ku końcowi. Ponieważ jednak nie wszystkie źródła są mi na miejscu dostępne, a nie mogę także w zupełności polegać na własnych siłach, więc by uniknąć przeoczeń, proszę wszystkich, by chcieli łaskawie nadsyłać mi wykazy swych prac z zakresu etnografii polskiej i recenzje tychże, najpóźniej do końca marca 1911 r. pod adresem: Franciszek Gawełek, Kraków, ul. Garbarska 7⁷⁵.

Dwa lata później dzieło było już gotowe. Naukową wartość bibliografii docenili profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego: Bolesław Ulanowski, zarazem sekretarz generalny Akademii Umiejętności, i Józef Tretiak. Za ich namową Gawełek postanowił swoją pracę opublikować⁷⁶. Sprawa jej wydania została przedstawiona po raz pierwszy

72 A. Matczuk, *Franciszek Gawełek i Uniwersytet Lubelski – przerwana kariera*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, nr 113, s. 252.

73 F. Ziejka, *Franciszek Gawełek – badacz kultury ludowej*, „Małopolska”, t. 13, s. 101–102.

74 E. Jaworska, *Działalność folklorystyczna Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie*, [w:] *Dzieje folklorystyki polskiej 1863–1918*, red. H. Kapętuś, J. Krzyżanowski, Warszawa 1982, s. 159.

75 F. Gawełek, *W sprawie bibliografii etnografii polskiej*, „Lud” 1910, t. 6, s. 439.

76 E. Jaworska, dz. cyt., s. 224.

w 1911 roku na posiedzeniu Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności⁷⁷. Pomimo że bibliografia została wysoko oceniona przez specjalistów, do druku nie doszło z powodu braku środków finansowych. Gorącym zwolennikiem jej wydania był Stanisław Udziela, członek Komisji Antropologicznej. W liście z 12 marca 1912 roku do sekretarza generalnego Akademii Ulanowskiego pisał on: „Pracę p. F. Gawełka *Bibliografię ludoznawstwa polskiego* przejrzałem razem z autorem i uważam ją ze względu na potrzeby etnograficzne bardzo dobrze zestawioną i gotową do druku”⁷⁸.

Ostatecznie – dzięki środkom z funduszu Aleksandra Jakubowskiego – dzieło ukazało się w 1914 roku nakładem Akademii Umiejętności, w setną rocznicę urodzin Oskara Kolberga, wybitnego polskiego etnografa⁷⁹.

Bibliografia ludoznawstwa polskiego Gawełka stanowi bogaty i cenny zbiór informacji bibliograficznych z zakresu etnografii, zawiera 7207 pozycji z lat 1800–1910. Ówczesna krytyka odniosła się do niej przychylnie. Oczywiście wskazywano na słabe strony dzieła, ale nie dyskwalifikowano go z tego powodu⁸⁰. Wszyscy recenzenci natomiast zgodnie podkreślali bogactwo materiału oraz trud włożony w jego zebranie. Szymon Matusiak na łamach „Przeglądu Powszechnego” dowodził, że książka Gawełka „[...] staje się przez to nieocenioną zdobyczą naukową, bez której nie obejdzie się odtąd nikt z pracujących na polu ludoznawstwa”⁸¹. Z kolei Jan Stanisław Bystroń pisał:

[...] w ilu bibliotekach musiał p. Gawełek szukać tych niezliczonych tomów czasopism, kalendarzy, które tak troskliwie przeglądał. Ile zabiegów, ile starań, ile gonitwy i pisania musiał mieć, zanim wy dostał tę czy ową książkę! [...] dzieło jest przewodnikiem w dziedzinie książek i gdzie o wielu wydawnictwach z bibliografii dowiedzieć się można. [...] Jest to niezliczona ilość materiału, nie nowego, ale najzupełniej nieznanego, publikowanego swego czasu w najrozmaitszych prowincjonalnych czasopismach, w których nikomu by się nie śniło poszukać czegoś do pracy⁸².

Uczony ten zwrócił również uwagę na potrzebę kontynuowania bibliografii Gawełka, uważał to za ważne zadanie dla polskiej nauki. Ostatecznie sam podjął się jego realizacji i w 1929 roku wydał *Bibliografię etnografii polskiej* za lata 1908–1928.

Pomimo znacznego upływu czasu *Bibliografia ludoznawstwa polskiego* nadal pełni istotną funkcję informacyjną w praktyce naukowej, o czym świadczy między

77 „Sprawozdanie z Czynności i Posiedzeń AU w Krakowie” 1911, nr 9, s. 4.

78 Cyt. za F. Ziejka, dz. cyt., s. 91.

79 A. Matczuk, *Bibliografie dziedzinowe w działalności Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1872–1952*, [w:] *Między tekstem a znakiem. Prace ofiarowane Profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Jaworska, S. Górzynski, Warszawa 2013, s. 474.

80 Wykaz recenzji *Bibliografii ludoznawstwa polskiego* zob. A. Matczuk, *Polskie bibliografie...*, s. 406.

81 S. Matusiak, [recenzja książki:] F. Gawełek, *Bibliografia ludoznawstwa polskiego*, „Przegląd Powszechny” 1916, R. 33, s. 363–364.

82 J. Bystroń, [recenzja książki:] F. Gawełek, *Bibliografia ludoznawstwa polskiego*, *Kraków 1914*, „Kwartalnik Historyczny” 1915, nr 29, s. 300–301.

innymi wydanie reprintu w 1977 roku. Gawełek przygotował ponadto *Bibliografię ludoznawstwa litewskiego*, którą wydało w 1914 roku Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie. Powstała ona niejako na marginesie pracy (poprzez wyłączenie części materiałów) nad bibliografią ludoznawstwa polskiego. Dzieło to nie wzbudziło jednak większego zainteresowania.

Środowisko naukowe Warszawy – wówczas stolicy Królestwa Polskiego – choć pozbawione instytucji naukowych, przejawiało wysoką świadomość bibliograficzną. Ton działalności bibliograficznej nadawało pokolenie, które wyszło ze Szkoły Głównej, nawiązujące do jej tradycji bibliograficznych i wykładów z bibliografii Estreichera. Sytuacja polityczna oraz brak instytucjonalnych ram rozwoju nauki polskiej nie sprzyjały jednak podejmowaniu prac bibliograficznych, zwłaszcza o charakterze zespołowym, w tym także z udziałem młodzieży akademickiej. Przy tym formy działalności studenckiej były nader ograniczone także ze względów politycznych, większość organizacji była nielegalna czy też półlegalna, zgodnie bowiem z nowym statutem uniwersyteckim z 1884 roku młodzież akademicka nie miała prawa ich zakładać, nawet takich o charakterze samopomocowym czy kulturalno-oświatowym⁸³. Mimo to w 1901 roku wśród studentów Wydziału Prawa Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego zawiązała się komisja, która powzięła myśl opracowania bibliografii prawniczej polskiej. Gdy jednak jej członkowie dowiedzieli się, że prace nad taką bibliografią prowadzone są pod kierunkiem mecenasa Adolfa Suligowskiego, przyłączyli się do nich.

Myśl przygotowania zbiorowymi siłami bibliografii polskiej prawniczej XIX i XX wieku zrodziła się w 1894 roku w kręgu dawnych profesorów i studentów Szkoły Głównej, skupionych wokół „Gazety Sądowej”. Wokół idei jej opracowania Suligowski (1849–1932) zdołał skupić kilkadziesiąt osób, w tym wielu przedstawicieli warszawskiej magistratury i adwokatury, a także uczonych i bibliotekarzy. Praca nad bibliografią trwała prawie 20 lat, w jej redagowaniu brało udział w sumie 76 współpracowników, w tym 30 studentów prawa⁸⁴. Suligowski pisał: „Z uczuciem radości podkreślić muszę udział młodzieży akademickiej warszawskiej, a w szczególności słuchaczy wydziału prawnego, którzy również swą pracę ofiarowali i z zapałem do przeglądania źródeł i wypisywania kartek się zabrali”⁸⁵.

W podzięce za trud włożony w opracowanie dzieła Suligowski zamieścił w nim imienny wykaz wszystkich „współpracowników, biorących udział w spisywaniu kartek bibliograficznych za czasów pobytu na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego”, znalazł się on w części końcowej. Wśród wymienionych w nim studentów byli m.in.: Karol Lutostański, Wacław Szumański, Marcei Handelsman i Zygmunt Nagórski.

83 Z. Łukawski, *Ludność polska w Rosji 1863–1914*, Wrocław 1978, s. 120–130.

84 O historii i metodzie opracowania *Bibliografii* zob. A. Matczuk, *Przyczynek do dziejów bibliografii prawniczej w Polsce. Adolfa Suligowskiego „Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku”*, „Res Historica” 2002, t. 13, s. 281–308; Zob. też B. Koredczuk, *Udział inteligencji prawniczej Królestwa Polskiego w kształtowaniu kultury książki (1815–1915)*, Wrocław 2011, s. 269–273.

85 A. Suligowski, *Wstęp*, [w:] *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku*, Warszawa 1911, s. XXVI.

Do najbardziej aktywnych spośród nich należał Lutostański, który z czasem stał się także najbliższym współpracownikiem Suligowskiego. W czasie studiów Lutostański zachęcał i mobilizował studentów prawa do udziału w realizacji tego przedsięwzięcia. Jednym z nich był Nagórski, później wybitny prawnik i publicysta. We wspomnieniach zatytułowanych *Ludzie mego czasu* tak opisuje on spotkanie z Lutostańskim, a także swój udział w pracach na bibliografią, metodę poszukiwania materiałów oraz korzyści płynące z tej działalności dla młodego adepta nauki:

W roku 1902, jako „świeżo upieczony” student prawa Uniwersytetu Warszawskiego, zostałem zaszczycony wizytą starszego, bo już z trzeciego roku kolegi [chodzi o Karola Lutostańskiego – przyp. A. M]. Odnalazł mnie w jakimś pustym audytorium starego gmachu uniwersyteckiego, w którym za czasów polskich odbywały się wykłady dla medyków i poinformował, że oto grono prawników z mecenasem Adolfem Suligowskim na czele opracowuje *Bibliografię Prawniczą XIX stulecia* i potrzebuje w tej pracy pomocy młodych. Karol Lutostański sam się już do tego grona zaciągnął, wziął część pracy na siebie i wykonuje ją, ale zespół musi być powiększany i uzupełniany. [...] Pod kierownictwem Komitetu, stanowiliśmy, my najmłodszy, pewien zespół zapalonych amatorów i gorliwych adeptów nowej, żmudnej, nieznaney nam dotąd sztuki zbierania, katalogowania polskiej literatury prawniczej. Wertując tomy czasopisma, stare katalogi Biblioteki Uniwersyteckiej, poszukując wszelkich z tej dziedziny druków, rozpraw, artykułów, zanurzaliśmy się w surowym materiale polskiej twórczości prawniczej, poznawali nazwiska autorów, tytuły ich prac i zasięg ich zainteresowań. Stosy kartek bibliograficznych rosły, szły do oceny Komitetu w zamian za liczne instrukcje i pouczenia, które w przyszłości były nam – każdemu z osobna – wielką pomocą w samodzielnej pracy naukowej. [...] Posiedzenia zespołu prawników „technicznych”, za jakich uważaliśmy się – [...] – wciągnęły nas na wyższy szczebel, na szczebel luźnej przynajmniej pracy ze starszymi prawnikami⁸⁶.

Istotnie, wielkie musiało być zaangażowanie Lutostańskiego w bibliografię, gdyż po ukończeniu studiów dalej uczestniczył w pracach nad nią. Działania podejmowane przez niego były bardzo przemyślane pod względem metody poszukiwań i opracowania, a wiedza zdobyta podczas studiów pozwoliła mu na stworzenie schematu klasyfikacji bibliografii. Jak wspomina Nagórski: „Lutostański był nie tylko pilny i dokładny, w pracy systematyczny i takwytrwały, ale dociekliwy; widział nie tylko odnaleziony tytuł i autora, ale i obu miejsce w układzie bibliografii, ale i wagę prawniczą autora i jego pracy”⁸⁷.

Duży wkład w opracowanie *Bibliografii* wniósł także student Szumański. Włożył on wiele trudu w porządkowanie materiału bibliograficznego i segregowanie go według działów i poddziałów, i – jak pisze Suligowski – „poświęcił temu przedmiotowi więcej aniżeli inni czasu, pracując codziennie po kilka godzin w ciągu dwu lat blisko”⁸⁸.

86 Z. Nagórski sr, *Ludzie mego czasu. Sylwetki*, Paris 1964, s. 146–147.

87 Tamże, s. 147.

88 A. Suligowski, dz. cyt., s. XXVI.

Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku ukazała się drukiem w 1911 roku. Spisem objęto prace wydane w latach 1800–1910 w językach polskim i łacińskim. Pominięto natomiast prace autorów polskich opublikowane w językach obcych, przez co zdeformowany został obraz bibliograficzny polskiego prawniczego dorobku piśmienniczego. Dzieło liczy w sumie 8231 pozycji, obejmuje publikacje z dziedziny prawa, ekonomii i historii.

Bibliografię zadedykował redaktor „Wszechnicy Lwowskiej na Dzień Jubileuszowy dwóchsetpięćdziesięciolecia istnienia”⁸⁹. W 1912 roku Uniwersytet Lwowski, uznając zasługi Suligowskiego na polu rejestracji piśmiennictwa prawniczego nadał mu tytuł doktora *honoris causa*. Bibliografia doczekała się kilku pozytywnych recenzji i do dziś stanowi wartościowe źródło do badań naukowych. Środowisko prawnicze uznało Suligowskiego za ojca polskiej bibliografii prawniczej.

Uczestnictwo w przygotowaniu *Bibliografii prawniczej polskiej* stanowiło pierwsze zetknięcie się z pracą bibliograficzną dla Handlsmmana, wówczas studenta prawa, a później wybitnego historyka prawa i mediewisty. Udział w tak ciekawym przedsięwzięciu miał niewątpliwie wpływ na jego zainteresowanie problematyką bibliograficzną. Stała się ona ważnym obszarem jego aktywności naukowej – w całości kształcie też kwestia bibliograficznego wyposażenia nauki polskiej zajmowała zawsze istotne miejsce. Już rok po ukończeniu studiów, w pamiętnym roku 1905, Handlsmman wystąpił z artykułem programowym w sprawie retrospektywnej bibliografii społeczno-ekonomicznej w czasopiśmie „*Ekonomista*”⁹⁰. Zdobyte przez siebie doświadczenie bibliograficzne wykorzystał do opracowania koncepcji takiej bibliografii, dał wiele cennych wskazówek co do jej zakresu, zasięgu chronologicznego, układu i metody opracowania. Gdy w 1912 roku stanął na czele Gabinetu Nauk Historycznych Warszawskiego Towarzystwa Naukowego, stale podkreślał potrzebę „kontynuacji Finkla”, a kiedy projekt bibliografii przybrał realne kształty, monitorował jej redakcję. Do pracy nad przedsięwzięciem Handlsmman wciągnął w 1917 roku studentkę drugiego roku historii Uniwersytetu Warszawskiego Halinę Szeller (później Bachulską), która nieprzerwanie, przez całe życie, kontynuowała dzieło mistrza⁹¹. Warto nadmienić, że latach 1918–1922 w zbieraniu materiałów uczestniczyło Koło Historyków Uniwersytetu Warszawskiego, zaś na przełomie lat 1918/1919 grupa studentów zwolnionych ze służby wojskowej przez Akademicką Komisję Kwalifikacyjną, a zobowiązanych do pracy społecznej⁹². Dwukrotne próby (w 1925 i w 1926 roku) nawiązania kontaktu z akademickimi Kołami Historyków w Krakowie, we Lwowie, w Poznaniu i Wilnie celem pozyskania ich ewentualnej współpracy nie dały natomiast wyników⁹³. Po kilkunastu latach, w 1939 roku, ukazał się zeszyt pierwszy

89 Tamże, karta tytułowa.

90 M. Handlsmman, *W sprawie bibliografii społeczno-ekonomicznej*, „*Ekonomista*” 1905, t. 1, s. 193–197.

91 E. Widerszalowa, *Halina Bachulska (13 VI 1895 – 17 X 1962)*, „*Przegląd Biblioteczny*” 1963, R. 31, z. 3/4, s. 181–182.

92 *Od Redakcji*, [w:] *Bibliografia historii polskiej 1815–1914*, oprac. H. Bachulska, M. Handlsmman, R. Przelaskowski, cz. 1: *Wstęp*, Warszawa 1939, s. 5.

93 Tamże, s. 7.

Bibliografii historii polskiej za lata 1815–1914, w przygotowaniu Handelsmana, Bachulskiej i Ryszarda Przelaskowskiego.

Przystępując w 1905 roku do pracy nad *Polską bibliografią filozoficzną w układzie dziesiętnym ideologicznym*, jej inicjator i twórca ks. Idzi Radziszewski zdawał sobie sprawę z tego, że wymaga ona współdziałania wielu osób. Dlatego zwrócił się z apelem do polskiego środowiska filozoficznego o czynne wzięcie udziału w realizacji tego przedsięwzięcia poprzez nadsyłanie informacji bibliograficznych⁹⁴. Zachęcał przy tym profesorów filozofii, by mobilizowali swoich słuchaczy do poszukiwań bibliograficznych, uzasadniając to wynikającymi z tego dla nich korzyściami. Powołał się przy tym na notatkę zamieszczoną w 1904 roku w czasopiśmie „Kraj”, której autor, przychylnie omawiając zainicjowane przedsięwzięcie, jednocześnie ustosunkował się do sprawy ewentualnego udziału studentów w jego urzeczywistnieniu. Pisał on:

na tym i owym uniwersytecie poczęto traktować bibliografię jako praktyczną, a nieodzowną studentowi potrzebną gałąź wiedzy, i egzaminatorzy zapytują kandydatów do stopnia doktora, w jaki sposób biorą się do tego, aby poznać literaturę przedmiotu i w licznych bibliotekach odszukać to wszystko, czego im w danym razie pominąć nie wolno. Zapoznanie się z klasyfikacją dziesiętną ułatwi to zadanie, nadto położy kres „odkrywania dawno odkrytych Ameryk i wynajdywania dawno wynalezionej prochu”⁹⁵.

Jaki był odzew na apel Radziszewskiego – nie wiadomo. Gotowość przyjęcia z pomocą jako pierwszy zaoferował Twardowski, który – jak już wcześniej wspomniano – chętnie wciągał swoich słuchaczy do prac bibliograficznych. Do współpracy obu uczonych jednak nie doszło, prawdopodobnie z powodu krytycznego stosunku Twardowskiego do układu dziesiętnego, który Radziszewski zastosował w swojej bibliografii.

Wkład zespołów studenckich i ogólnie – młodzieży akademickiej w rozwój bibliografii dziedzinowej w okresie zaborów jest niepodważalny. Z inicjatywy studentów i przy ich współudziale przygotowano wiele cennych i wartościowych bibliografii dziedzin i zagadnień, zarówno retrospektywnych, jak i bieżących. Bez ich zbiorowej pomocy nie powstałyby one w tak krótkim czasie. U źródeł działalności bibliograficznej młodzieży akademickiej leżały nie tylko względy naukowe, patriotyczne i polityczne, lecz również możliwość obcowania i współpracy z wybitnymi uczonymi. Studenci pracowali przeważnie bezinteresownie, przez co koszty realizacji przedsięwzięcia były dużo niższe. Byli pełni ochoty i zapału, ale mankamentem było to, że nie mieli doświadczenia bibliograficznego. Często brak było odgórnie jasno sprecyzowanej koncepcji bibliografii, metody opisu, także sam zakres treściowy nie był ściśle określony, co sprawiało, że studenci różnie go interpretowali. W efekcie powstawało wiele opisów bibliograficznych niepoprawnych i nieprzydatnych dla bibliografii. Nie zmienia to faktu, że dzięki energii, ofiarności i żmudnej pracy młodzieży akademickiej zostało

94 I. Radziszewski, *Polska bibliografia filozoficzna w układzie dziesiętnym*, nr 1, Warszawa 1905, s. 1–2.

95 Cyt. za tamże, s. 2.

wykonanych wiele prac przygotowawczych, wstępnych, polegających na zgromadzeniu i opisanu materiału bibliograficznego, a te zdecydowanie skracają czas opracowania dzieła. Przy przedsięwzięciach o mniejszym zakresie, jak cytowana wcześniej praca Hirschberga czy bieżąca bibliografia literacka, wkład studentów – wolontariuszy na pewno był znaczny i dobrze wykorzystany.

Czy można się jednak dziwić, że koordynatorzy naukowci omawianych przedsięwzięć bibliograficznych popełniali błędy organizacyjne i metodyczne, skoro i dziś nawet najdokładniejsza instrukcja nie przewidzi (i nie może przewidzieć) wszystkich trudności związanych z doбором i opisem materiału, jakie wyłonią się w toku pracy? Poszczególne przypadki mogą być różnie interpretowane nawet przez doświadczonych bibliografów, a cóż dopiero początkujących, niemających często żadnego doświadczenia bibliograficznego.

Na koniec warto dodać, że wielu spośród tych, którzy brali udział w przedsięwzięciach bibliograficznych jako studenci, będąc już absolwentami, nigdy więzi z nauką i bibliografią nie zerwali i aktywnie uczestniczyli w życiu bibliograficznym. Inicjując przedsięwzięcia bibliograficzne, zwykle opowiadali się oni za zespołowym stylem pracy nad nimi.

Bibliografia

Źródła

- Bibliografia historii polskiej 1815–1914*, oprac. H. Bachulska, M. Handelsman, R. Przelaskowski, cz. 1: *Wstęp*, Warszawa 1939.
- Finkel L., *Bibliografia historii polskiej*, cz. 1–3 oraz dodatki 1–2, Lwów–Kraków 1891–1914.
- Gawełek F., *W sprawie bibliografii etnografii polskiej*, „Lud” 1910, nr 6, s. 439.
- Hirschberg A., *Bibliografia powstania narodu polskiego z r. 1830–1831*, Lwów 1882.
- Korespondencja Władysława Weryhy z Kazimierzem Twardowskim*, listy przeczytali, przepisali, opracowali oraz wstępem poprzedzili R. Kuliniak, D. Leszczyzna, M. Pandura, Ł. Ratajczak, Kęty 2017.
- „Przewodnik Bibliograficzny”, Kraków 1882–1885.
- Radziszewski I., *Polska bibliografia filozoficzna w układzie dziesiętnym*, nr 1–3, Warszawa 1905–1906.
- „Sprawozdanie z Czynności i Posiedzeń AU w Krakowie” 1911, nr 9, s. 4–6
- Suligowski A., *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku*, Warszawa 1911.

Opracowania

- [Anonim], *Zbiór pamiętników historii powstania polskiego z roku 1830–1831 i wydany przez Dr. A. Hirschberga*, „Nowa Reforma” 1883, nr 292, s. 2.
- Ambros M., *Wiktor Hahn*, „Przegląd Biblioteczny” 1960, R. 28, z. 2, s. 149–159.
- Bałaban M., *Praca mojego życia*, [w:] *Księga jubileuszowa dla uczczenia sześćdziesięciolecia Profesora Majera Bałabana*, cz. 1: *Akademia*, Warszawa 1938, s. 51–58.

Udział młodzieży akademickiej w przedsięwzięciach bibliograficznych w okresie zaborów... [153]

- Bałaban M., *Przegląd literatury historii Żydów w Polsce 1899–1903*, „Kwartalnik Historyczny” 1903, R. 17, s. 475–486.
- Bruchnański W., *Towarzystwo literackie im. Adama Mickiewicza we Lwowie*, „Pamiętnik Literacki” 1937, z. 4, s. 675–686.
- Bystron J. S., [recenzja książki:] *F. Gawełek, Bibliografia ludoznawstwa polskiego, Kraków 1914*, „Kwartalnik Historyczny” 1915, nr 29, s. 300–308.
- Czachowska J., *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce*, Wrocław 1979.
- Fita S., *Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza 1886–1986*, Wrocław 1990.
- Hahn W., *Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce za lata 1891–1893*, „Eos” 1894, R. 1.
- Hahn W., *W sprawie wydania bibliografii filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce do roku 1890*, [w:] *Acta Congressus Philologorum Terrarum Slavicarum, Posnanie habiti diebus 3–6 VI 1929*, red. R. Gansiniec, Leopoli 1930, s. 217–220.
- Handelsman M., *W sprawie bibliografii społeczno-ekonomicznej*, „Economista” 1905, t. 1, s. 193–197.
- Hoszowska M., *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności. Z dziejów współpracy naukowej Lwowa i Krakowa na przełomie XIX i XX wieku*, Rzeszów 2011.
- Jaworska E., *Działalność folklorystyczna Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie*, [w:] *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, red. H. Kapełus, J. Krzyżanowski, Warszawa 1982, s. 140–226.
- Koredczuk B., *Udział inteligencji prawniczej Królestwa Polskiego w kształtowaniu kultury książki (1815–1915)*, Wrocław 2011.
- Korpała J., *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969.
- Kółko filologiczne młodzieży akademickiej we Lwowie*, „Muzeum” 1886, z. 1, s. 48.
- Krzymowska A., *Franciszek Szwarzenberg-Czerny. Profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1847–1917)*, Warszawa 1954.
- Łempicki S., *Wspomnienia ossolińskie*, Wrocław 1948.
- Łukawski Z., *Ludność polska w Rosji 1863–1914*, Wrocław 1978.
- Matczuk A., *Bibliografie dziedziczne w działalności Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1872–1952*, [w:] *Między tekstem a znakiem. Prace ofiarowane Profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Jaworska, S. Górzyński, Warszawa 2013, s. 467–482.
- Matczuk A., *Franciszek Gawełek i Uniwersytet Lubelski – przerwana kariera*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, nr 113, s. 252–263.
- Matczuk A., *Polskie bibliografie nauk humanistycznych i społecznych do roku 1989. Historia i metodyka*, Lublin 2014.
- Matczuk A., *Przyczynek do dziejów bibliografii prawniczej w Polsce. Adolfa Suligowskiego*, „Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku”, „Res Historica” 2002, t. 13, s. 281–308.
- Matusiak S., [recenzja książki:] *F. Gawełek, Bibliografia ludoznawstwa polskiego*, „Przegląd Powszechny” 1916, R. 33, s. 363–364.
- Nagórski Z. sen, *Ludzie mego czasu. Sylwetki*, Paris 1964.
- Niedziałkowska E., *Początki działalności Koła Geografów na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1881–1890*, [w:] *Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881–1981*, Kraków 1981, s. 13–24.

- Niemcówna S., *Sprawozdanie naukowe Koła Geografów Słuchaczy UJ*, Kraków 1920, s. 12–14.
- Nowak A., *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło. Zarys monografii*, Warszawa 2007.
- Reizes-Dzieduszycki J., *Działalność kulturalna i naukowa Czytelni Akademickiej we Lwowie w latach 1867–1877*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek). Paralele i różnice*, red. J. Gwóźdźnik, E. Różycki, Katowice 2004, s. 305–315.
- Reizes-Dzieduszycki J., *Książka i biblioteka w działalności polskich towarzystw naukowych młodzieży akademickiej we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Katowice 2005.
- Reizes-Dzieduszycki J., *Początki działalności Czytelni Akademickiej we Lwowie 1867–1877*, „Roczniki Biblioteczne” 2001, R. 45, s. 199–214.
- Sandecki J., *Stefan Vrtel-Wierczyński. W kręgu bibliografii i bibliotekarstwa*, Warszawa 2007.
- Suchmiel J., *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000.
- Toczek A., *Lwów – historycy w działalności towarzystw naukowych miasta (1867–1918)*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 5, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2007, s. 211–239.
- Vrtel-Wierczyński S., *Ze wspomnień ossolińskich*, [w:] *Zakład imienia Ossolińskich 1827–1936. W dziesięciolecie działalności we Wrocławiu*, Wrocław 1956, s. 161–168.
- Widerszalowa E., *Halina Bachulska (13 VI 1895 – 17 X 1962)*, „Przegląd Biblioteczny” 1963, R. 31, z. 3/4, 181–182.
- Wójcik A., Ziaja W., *Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1915–1917*, [w:] *Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881–1981*, Kraków 1981, s. 25–36.
- Zborucki Z., *Dzieje Akademickiego Koła Historyków 1878–1928*, [w:] *Prace historyczne. Wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929, s. 1–52.
- Ziejka F., *Franciszek Gawełek – badacz kultury ludowej*, „Małopolska” 2011, t. 13, s. 101–126.
- Znajomski A., *Pokłosie bibliograficzne uroczystości patriotycznych organizowanych na ziemiach polskich w okresie zaborów*, „Bibliotheca Nostra” 2018, nr 1, s. 10–26.

University Students' Participation in Bibliographic Endeavours During the Partitions of Poland (2nd Half of the 19th Century to Early 20th Century)

Abstract

In the second half of the 19th century and in early 20th century, one could observe an increase in the appearance of bibliographic studies initiated or prepared by Polish university students. This new form of bibliographic work was promoted by scientific societies, especially Czytelnia Akademicka – an association of young people studying at University of Lviv and Jagiellonian University. Created in the 1860s under the auspices of leading academics, it was further developed in scientific societies with bibliography-oriented profiles. Lviv pioneered quantitative

and qualitative bibliographic projects and it was there, that the Historians Society, under the direction of Ludwik Finkel, created the fundamental *Bibliography of Polish History*, a basic scientific aid to historians, as well as Alexander Hirschberg's *Bibliography of Uprisings of the Polish People*. It was there too that the first attempts were made to compile current bibliography in the field of literature and philosophy. Students at Jagiellonian University were also bibliographically active, although to a much lesser extent. For example, Franciszek Gawełek initiated and individually developed a *Retrospective Bibliography of Polish Ethnography*. Also, students of the Faculty of Imperial Law of the University of Warsaw (located in the Kingdom of Poland) contributed to Adolf Suligowski's works on the Bibliography of Polish Law of 19th and 20th Centuries.

Keywords: university students, bibliography, Lviv-Kraków-Warsaw, second half of the 19th and the beginning of the 20th century.